

В. Ф. Верстюк

СКЛАД І СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Перемога Лютневої революції докорінним чином змінила характер громадсько-політичного життя країни, відкрила широкі можливості для створення різноманітних громадських організацій, легалізації діяльності політичних партій. Першими про себе заявили загальноросійські партії, які вже в перші дні революції вийшли з підпілля і взялися за легальну роботу. Дещо згодом, за кілька тижнів поновили роботу і українські політичні партії. Передусім це були Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів та Українська радикально-демократична партія.

Як і в Петрограді, в Україні в першій декаді березня утворюються ради робітничих і солдатських депутатів. Насамперед вони з'явилися у великих містах, губернських центрах. Всього до середини 1917 р. в Україні виникло понад 250 рад робітничих депутатів.

В губернських і повітових центрах відбулися масові мітинги та демонстрації, учасники яких вітали повалення самодержавства, перемогу демократичної революції. 16 березня у Києві був проведений «День свята революції» — масова маніфестація, в якій окремою колоною під жовто-блакитними прапорами взяли участь українські організації. В цей день на Думській площі відбувся демонтаж пам'ятника вбитому 1911 р. у Києві прем'єр-міністру Росії П. Столипіну¹. В передовій газети «Киевлянин» 5 березня говорилось, про фактичну перемогу революції в Росії.

В країні «не лише відсторонено старий уряд, але й змінено старий політичний лад». На чолі держави, писала газета, стала нова влада, а стара — загубила себе сама: «Стара влада і стара система управління показали стільки сліпоти, стільки нерозуміння сенсу подій і настроїв народу від самих верхів до низів його, що все, що відбувалося не могло сприйматися по-іншому, як таке, що межувало з безумством»². Лютнева революція продемонструвала прихильність до демократичних гасел та державно-політичних практик. За кілька днів Росія стала цілком демократичною країною, в якій кардинально змінилась і за характером, і за формою система влади.

Загалом зміна старої системи влади в Україні мало чим відрізнялась від аналогічних процесів у Росії. Нема особливих сумнівів в тому, що події революції в Україні не мали б самостійного значення, були б регіональним різновидом подій у Петрограді та Москві, якби не одна обставина, яка придала їм суттєву оригінальність і відмінність, яка зробила їх самодостатніми, наповненими внутрішньою логікою та драматургією. Не важко здогадатися, що такою обставиною була невирішеність національного питання в Україні. Як великі і малі ріки України після сніжної зими 1917 р. зірвались повинню, так і національна проблема, загнанна старою владою під час Першої світової війни в глухий кут заборон і переслідувань, після падіння самодержавства перетворилась в могутній масовий національно-визвольний рух. Демократизація суспільства, що відбулася під впливом революційних змін, не могла не позначитися на українському русі. Його потенційна енергія, накопичена в народній гущі протягом десятиліть, ще шукала виходу, а провідники української інтелігенції з ентузіазмом вітали революційні зміни. Українці мали кілька своїх представників у Київській раді об'єднаних гро-

мадських організацій, а також у раді робітничих депутатів. Але цього було не досить для відродження національно-визвольного руху.

Одним із перших про події у Петрограді дізнався керівник клубу «Родина» М. Синицький. Ще в ніч на 1 березня він поділився новиною з В. Королівом-Старим, а згодом повідомив цю інформацію своїм найближчим знайомим, товаришам по клубу, Товариству українських поступовців, видавництву «Час». «Синицький не лише переказував свіжі новини, а вже проектував, радився, комбінував»³, — згадував В. Королів-Старий. Ідея Синицького полягала в необхідності створення центру для керівництва українським рухом, щоб не повторити помилок, які мали місце під час революції 1905–1907 рр. Увечері 1 березня в будинку Є. Чикаленка зібралася нарада ТУП-у, в якій взяли участь лише 27 осіб. Ситуація ще здавалася досить непевною, і помірковані, старші за віком, тупівці не поспішали з радикальними рішеннями, схилиючись до тактики вичікування. Вирішено було лише зробити зібрання ТУП-у щоденними і проводити їх не в помешканні Чикаленків, а в клубі «Родина». 3 березня в клубі «Родина» Товариства українських поступовців (ТУП) зібралось понад 100 представників київських і деяких провінційних українських організацій. Саме на цих зборах народилася ідея заснування Центральної Ради, якій судилося відіграти ключову роль у розвитку революційних подій протягом 1917 р. Центральна Рада була сформована на паритетних засадах між окремими українськими організаціями. Д. Антонович згадував: «...з ТУП-ом спільної мови не знайшли, але зробили механічну згоду: рішено зложити поки що тимчасову Центральну Раду з ядра в числі до 25 людей з тим, щоб вона далі доповнювалась кооптацією головним чином делегатами з поза Києва. До основного ядра Центральної Ради

входило по 5 представників від ТУП-а, від робітництва, від академічної молоді, від кооперативів і два від соціал-демократичної партії (з п'ятьома представниками робітництва це робило 7). Головним завданням цієї тимчасової Центральної Ради було скликати Національний конгрес, що мав остаточно вибрати Центральну Раду, як постійний український парламент».⁴ 7 березня відбулися вибори керівного ядра Центральної Ради. Головою УЦР обрали М. Грушевського, який на той час ще не повернувся до Києва з Москви, де добував своє заслання. Заступниками голови стали Ф. Крижановський — представник кооперативних організацій Київщини, Д. Дорошенко — від ТУПу й Д. Антонович — від українських соціал-демократів. Крім того, було обрано секретаря та скарбника Ради.⁵ 7 березня, очевидно, й слід вважати датою створення Української Центральної Ради, яка дуже швидко стала уособленням і керівним органом національного руху. Про Центральну Раду протягом останніх 20 років створена велика історіографічна література⁶, видано кілька збірників документів, однак це зовсім не означає, що дослідницький потенціал проблеми вичерпаний, насправді горизонти пізнання є достатньо потужними і перспективними. Скажімо, тема, винесена в заголовок цієї статті, вивчена лише частково і фрагментарно. Це і стало стимулом до окреслення найважливіших проблем, які стосуються структури і складу Центральної Ради, їх часових змін.

Формування організаційних структур Центральної Ради почалося практично з перших днів її існування. В повідомленні газети «Вісти з Української Центральної Ради» за 19 березня, в якому йшлося про створення Ради 7 березня, окреслено її перші структури: президію (голова Ради, два його заступники, писар та скарбник) і дев'ять комісій. У березневих протоколах згадується управа, але не зазначено ні її чисельний склад, ні права, ні функції.

Після Всеукраїнського національного з'їзду відбулася реорганізація структур, що свідчило про закінчення першого організаційного періоду, перетворення Ради в активний, дійовий чинник політичного життя не лише України, а й за її межами. 23 квітня 1917 р. загальними зборами був схвалений «Наказ Українській Центральній Раді», який фактично став її першим регламентом.

Згідно з демократичними організаційними принципами вищим органом Центральної Ради визнавалися її загальні збори. У «Наказі» від 23 квітня говорилося, що вони «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР»⁷. Чергові збори повинні були скликатися не рідше, як один раз на місяць, крім того, в разі нагальної потреби могли бути скликані екстренні збори, які вважалися чинними при будь-якій кількості присутніх. За весь період існування Центральної Ради відбулося дев'ять загальних зборів.

Перші загальні збори відбулися 8 квітня в день завершення роботи Всеукраїнського національного з'їзду. Збори перевірили і затвердили список членів Центральної Ради, обраних з'їздом і сформували виконавчий орган — Комітет Центральної Ради. Другі загальні збори (22–23 квітня 1917 р.) розглянули питання про українізацію війська, ухвалили перший нормативний документ діяльності Центральної Ради — згаданий вище наказ.

У центрі уваги третіх загальних зборів (7–9 травня 1917 р.) стояло питання взаємостосунків з Тимчасовим урядом, відрядження повноважної делегації до Петрограда з метою вирішення питання про право українського народу на національно-територіальну автономію.

Четверті загальні збори (1–3 червня 1917 р.) заслухали звіт В. Винниченка про поїздку делегації Ради до Петрограда, про відхилення Тимчасовим урядом домагань автономії. Збори ухвалили звернутися до українського народу

з закликком «негайного закладення підвалин автономного ладу в Україні». Ця постанова стала важливою підставою проголошення I Універсалу.

П'яти загальні збори (20 червня — 1 липня 1917 р.) затвердили утворення Генерального секретаріату та його першу декларацію, ухвалили ряд резолюцій, що стосувалися реорганізації Центральної Ради, поповнення її представниками національних меншин, що проживали в Україні. Збори вирішили провести у Києві з'їзд народів Росії, які добивалися федеративного устрою країни, внесли зміни до статуту Комітету Центральної Ради, розширили його права та кількість членів, обговорили хід переговорів лідерів Центральної Ради з делегацією Тимчасового уряду у Києві, схвалили II Універсал.

Шості загальні збори (5–6 серпня 1917 р.) бурхливо обговорювали ситуацію, яка виникла після відмови Тимчасового уряду санкціонувати «Статут вищого управління України», заміни його «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду». На цих же зборах було поставлено питання про скликання Українських установчих зборів, а також засуджено ініціативу Тимчасового уряду про проведення у Москві 12 серпня Державної наради.

Сьомі загальні збори (29 жовтня — 2 листопада 1917 р.) головну увагу приділили пошукам виходу з ситуації, яка склалася в країні після падіння Тимчасового уряду у Петрограді та збройного інциденту в Києві.

Восьмі загальні збори (12–17 грудня 1917 р.) гостро дебатували питання про мир та землю, розглянули хід підготовки до виборів Українських установчих зборів.

Дев'ять загальні збори (15–25 січня 1918 р.) схвалили закони про землю та восьмигодинний робочий день, внесли деякі зміни у закон про вибори до Українських установчих

зборів, обговорили хід мирних переговорів у Бресті, ситуацію, яка склалася у зв'язку з наступом більшовиків та повстанням на «Арсеналі», санкціонували реорганізацію Малої ради, затвердили В. Голубовича на посаді голови Ради народних міністрів.

Загалом робота загальних зборів УЦР будувалась від самого початку за зразком парламентської сесійної роботи. За взірць було взято форми діяльності Російської Державної Думи. УЦР ділилась на фракції за партійною ознакою, при потребі фракції блокувалися. Від їх імені вносились інтерполяції (запити). Створювались і працювали різноманітні комісії, одні на постійній основі, інші — ситуативно для вирішення якоїсь нагальної потреби. При обговоренні складних проблем створювались узгоджувальні комісії. Рішення ухвалювались, як правило, простою більшістю голосів. Поряд з відкритими засіданнями, на які на хори допускалась зацікавлена публіка, практикувались закриті. Як свідчать документи на окремих сесіях працювала мандатна комісія, яка прискіпливо перевіряла повноваження делегатів. Особливо змістовною була доповідь мандатної комісії на шостих загальних зборах.

Незважаючи на всі свої високі повноваження, загальні збори виявилися малоефективною структурою Центральної Ради. Про органічні недоліки їх роботи: спалахи політичних емоцій, демагогії та популізму над конструктивною політикою, свідчить цілий ряд документів і, в першу чергу, самі протоколи загальних зборів. Окремі сесійні засідання носили мітинговий характер, перетворювалися на словесні баталії численних партійних фракцій. Іноді ледь не доходило до вирішення справ кулаками. Ось як протокол подає обговорення проекту II Універсалу на п'ятих зборах Центральної Ради: «Після промови т. Ковалевського стався інцидент. Настрій у присутніх дуже нервовий і підвищений.

Виступаючий Христюк починає говорити про те, щоб жодних переговорів не провадити; пропонує винести резолюцію в тому смислі, що ми щитаємо переговори перерваними. В секторі с.-д. починається шум. Чути вигуки: «Досить! Не треба! Геть!». До трибуни підбігає з стиснутими кулаками М. Авдієнко. Його інші задержують. Шум продовжується. Голова довго дзвонить. Чути вигуки: «Досить обговорювати. Давайте під голосування!». Нарешті шум вдається припинити»⁸. П. Христюк писав, що при обговоренні «Тимчасової інструкції Генерального секретаріату Тимчасового уряду» на шостих загальних зборах «відбулися небувало ще палкі та пристрасні дебати». Гостра політична конфронтація виникла між українськими соціал-демократами та есерами при дебатуванні на восьмих загальних зборах аграрного законопроекту.

Досить точну загальну характеристику з'їздам, які відбувалися в Україні у 1917 р. дав С. Петлюра. На наш погляд, вона цілком може бути віднесена і до загальних зборів Центральної Ради. В листі до М. Удовиченка Петлюра пише: «Ці з'їзди були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було мільйонним масам в собі усвідомити і які повинні шляхом послідовної боротьби перетрансформуватися в певні вольові рухи української нації, в певні акти боротьби за свої національно-державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки «празникова одіж», і що треба шукати тих, хто чорною роботою державною уміє творити певні реальні цінності».

В цьому ж листі С. Петлюра говорить про «засліпленість партій та гуртків», що ставала на перешкоді державотворчій діяльності. І це теж має сенс. Матеріали

загальних зборів Центральної Ради — прекрасне джерело для вивчення міжпартійної боротьби в Україні 1917 р. Не-ефективність роботи загальних зборів Ради стала зрозумілою її лідерам вже влітку 1917 р. Відбувши в першій декаді серпня шості загальні збори, президія Ради, посилаючись на формальний привід— відсутність грошей, не скликала загальні збори протягом двох з половиною місяців, хоч це і суперечило регламенту. Закриваючи восьмі загальні збори, М. Грушевський вважав, що вони будуть останніми в історії Центральної Ради, оскільки 9 січня 1918 р. передбачалося відкриття Українських Установчих зборів. Події, однак, розвивалися так, що вибори до цих зборів в повному обсязі провести не вдалося, їх проведення відкладалось, а згодом гетьманський переворот остаточно похоронив ідею Установчих зборів. 9 січня Мала рада змушена була проголосити IV Універсалом самостійність України, а для затвердження цього історичного акту скликати чергові загальні збори. Вони виявилися останніми в історії Центральної Ради. Велика рада більше не збиралася.

Відповідно до регламенту між загальними зборами, діяльність українського парламенту забезпечувалася Комітетом Центральної Ради, а згодом Малою радою. Перший склад Комітету Центральної Ради (20 осіб) був обраний 8 квітня першими загальними зборами. Входили до нього президія Центральної Ради (голова та два його заступники) і 17 членів. Обов'язки і права Комітету були визначені «Наказом Українській Центральній Раді» від 23 квітня 1917 р. Комітету доручалося виконувати поточну роботу «в конкретній, постійно змінюючійся обстановці моменту»⁹. Однак від самого початку він мав значну як організаційну, так і політичну свободу. Його повний склад після прийняття наказу 23 квітня розширювався до 33 членів, з яких лише 20 (рахуючи голову Центральної Ради та двох за-

ступників) обиралися загальними зборами, решта поповнювалася рішеннями самого Комітету. Він же обирав голів комісій, які діяли при Центральній Раді, її секретарів та скарбника, контролював роботу канцелярії УЦР. Досить швидко Комітет став керівним осередком Центральної Ради, формував ініціативи, які вносилися до порядку денного загальних зборів, готував проекти найважливіших політичних рішень, і навіть, як це сталося, скажімо, з І Універсалом, приймав і проголошував їх іменем Центральної Ради. В руках Комітету зосереджувалися фінанси Ради, ним контролювалася і спрямовувалася вся поточна робота, здійснювався зв'язок з місцями.

Наприкінці червня після утворення Генерального секретаріату, до повноважень якого відійшли виконавчі функції, відбулися принципові зміни в статусі Комітету. 23 червня М. Грушевський інформував п'яти загальні збори про створення Генерального секретаріату і разом з тим зазначив, що створення нового виконавчого органу Центральної Ради «не усуває Комітету Центральної Ради, котрий має бути «Малою Центральною Радою», несучи законодавчі функції в проміжутках між двома сесіями»¹⁰.

На одному з наступних засідань з ініціативою надати Комітетові в період між загальними зборами «всі функції, що належать Центральній Раді»¹¹ виступив М. Шраг. Ініціатива була підтримана. 29 червня постановою п'ятих загальних зборів Комітет отримав право вирішувати «всі найважливіші негайні справи які виникають між сесіями Центральної Ради»¹². Фактично Комітет дістав право вирішення всіх справ, які належали до компетенції УЦР з умовою затверджувати їх на наступній сесії УЦР. Цією ж постановою до 40 осіб розширювався його склад. На початку липня реорганізація продовжилася, Комітет збільшувався на 30 відсотків (18 осіб) за рахунок політичних

діячів, що репрезентували національні меншини. В ході реформування Комітет остаточно змінив свою назву. З липня і далі він іменувався Малою радою.

1 серпня Мала рада затвердила власний регламент. Щотижня вона повинна була збиратися на чергові збори, окрім того, при потребі голова Ради міг скликати і надзвичайні. При ухвалі важливих законодавчих рішень кворум встановлювався у 2/3 загального числа членів, при менш відповідальних рішеннях — 1/2. Рішення приймалися простою більшістю відкритим, закритим чи поіменним голосуванням. Регламент відкривав широкі можливості для діяльності голови Ради. Він скликав і вів збори, пропонував порядок денний, керував обговоренням, підводив його підсумки, встановлював порядок голосування пропозицій (резолюцій), що надходили від фракцій.

Незмінним головою Ради за весь час її існування залишався М. Грушевський. Документи показують, що йому вдалося без особливих зусиль тримати Раду під своїм контролем і вести її обраним курсом. Грушевський був дійовим головою, тонким політиком, який при потребі вмів надати засіданням Центральної Ради «деякі парламентські апаранси», — згадував А. Гольденвейзер¹³. При необхідності тиску на Раду він не зупинявся перед заявою подати у відставку. Широко пропагуючи свої народницькі погляди, Грушевський протягом 1917-1918 років формально залишався позапартійним, що фактично дозволяло УПСР і в президії, і в Малій раді мати на один голос більше, а з іншого боку, у Грушевського завжди залишалося широке поле для маневру.

Регламент обійшов мовчанням питання про підзвітність Малої ради перед Великою. І хоч на шостих-дев'ятих загальних зборах заслуховувалися звіти Малої ради, вони мали швидше інформативний, а не підзвітний характер. По

суті, Мала рада стала відігравати провідну роль у діяльності Центральної Ради. Гольденвейзер, згадуючи події в Києві у 1917–1918 рр., як член Малої ради засвідчив: «Мала рада — тільки вона мала значення, так як пленум Центральної Ради збирався раз на декілька місяців і, відтворюючи у розширеному масштабі те ж співвідношення сил, не вносив нічого нового»¹⁴. Цікава і така деталь: коли на сьомих загальних зборах бундівець Золотарьов вніс пропозицію підтвердити постанову Малої ради щодо повстання у Петрограді, головуєчий М. Грушевський, не ставлячи пропозиції на голосування, обмежився реплікою «постанови Малої ради мають таку саму силу, як і повної Ради»¹⁵. Пояснення було сприйняте без заперечень і з повним розумінням.

Мала рада формувалася на основі пропорційності між фракціями, які складали Велику раду. Позапартійний голова Ради мав чотирьох заступників від чотирьох українських партій, два відповідальних секретарі президії належали до УПСР, а два — до УСДРП. У серпні з 65 членів Малої ради до українських партій належало 35, єврейських — 15, російських — 10, польських — 4. Найбільше місць у Малій раді — 14 — мали УСДРП та УПСР (остання без врахування М. Грушевського). Кількісний паритет у Малій раді між цими партіями зберігався до початку 1918 р. 12 січня М. Шраг від імені фракції українських соціалістів-революціонерів виступив з вимогою «на найближчій засіданні пленуму переобрати Малу раду пропорціонально складу Ц. Ради». Така реорганізація відбулася на дев'ятих загальних зборах. Коментуючи цю подію, газета «Народна воля» 24 січня 1918 р. повідомляла: «В реорганізованій Малій раді дається по одному місцю фракціям соціалістів-самостійників, народних соціалістів та молдаванів (румунів). Решта добавочних місць дається в Малій раді фракції

соціалістів-революціонерів. Всього в Малій раді має бути 82 члени відповідно фракційному складу Великої ради». Отже, в 1918 р. українські есери збільшили своє представництво у Малій раді вдвічі, провід Центральної Ради опинився у їх руках, вони ж очолили Раду народних міністрів УНР.

Мала рада увібрала в себе органічні риси Великої ради, однак її засідання виявилися куди більш продуктивними, ніж загальні збори. Більшість з найвідповідальніших політичних рішень Центральної Ради були прийняті Малою радою. До її доробку слід віднести I, III та IV Універсали, статут Генерального секретаріату, Конституцію УНР, закони про грошову одиницю, громадянство УНР, адміністративно-територіальний устрій України, про запровадження григоріанського календаря та середньоєвропейського часу, ратифікацію Брестського мирного договору.

Важливу організуючу роль в структурі УЦР відіграла її президія. Спочатку в березні до неї входили голова та його заступники. Всеукраїнським національним конгресом головою було переобрано М. Грушевського, а його заступниками обрано В. Винниченка та С. Єфремова. На п'ятих загальних зборах постало питання про кількісне розширення президії. Для підготовки реорганізації була створена спеціальна комісія, а 27 червня на п'ятих загальних зборах були обрані членами президії «для доповнення нинішнього /складу/ товаришами голови: Шраг (с.-р.), Веселовський (с.-д.), Ніковський (с.-ф.), Крижанівський(трудолик). Секретарями: Чечель(с.-р.), Постоловський(с.-р.), Чикаленко(с.-д.), Левченко(с.-д.)»¹⁶.

Всеукраїнський конгрес надав Центральній Раді право кооптувати до свого складу 15 відсотків нових членів. Це право було розширено в «Наказі Українській Центральній Раді», затвердженому другими загальними зборами 23 квітня.

Рада активно ним користувалася. Першим до складу УЦР було кооптовано Український генеральний військовий комітет, обраний I Всеукраїнським військовим з'їздом на початку травня 1917 р. Протягом травня-липня 1917 р. у Києві за ініціативою та за безпосередньої участі УЦР відбулися всеукраїнські селянський, два військових та робітничий з'їзди. Всі вони висловили повну підтримку політиці Центральної Ради, обрали Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Центральна Рада в свою чергу кооптувала ці ради, як і Генеральний військовий комітет, у число своїх членів. Рішенням п'ятих загальних зборів відбулася реорганізація складу Ради, після чого кількість її членів визначалося 588 мандатами¹⁷.

Влітку 1917 р. в Україні не виявилось сили, яка б могла скласти серйозну політичну альтернативу Центральній Раді. Це змушені були визнати і Тимчасовий уряд, і неукраїнська революційна демократія України. Остання відмовилася від тактики гострого протистояння українському національно-визвольному руху і погодилася увійти до складу Центральної Ради. Їй було надано право обрати 202 дійсних члени Ради та 51 кандидата. Це було останнє масове поповнення Ради. Ряд документів свідчить, що вона й надалі передбачала розширення свого складу. Саме з цим був пов'язаний поділ представників національних меншин на дійсних членів та кандидатів. Останні входили до складу Ради з дорадчим голосом і створили той резерв, з якого повинно було поповнюватися представництво національних меншин у міру зростання реальної кількості українців у Центральній Раді. В документах засвідчені окремі випадки дії такого механізму. Так, мандатна комісія запропонувала сьомим загальним зборам ввести до складу Центральної Ради по одному представникові від білорусів та чехословаків. На тих же зборах був одногосно затверджений статут

Морської генеральної ради. В повному складі — 20 осіб — Морська рада включалася до Великої ради і отримувала одне місце в Малій раді¹⁸. 12 грудня, відкриваючи восьмі загальні збори, М. Грушевський запропонував поповнити Раду на правах членів з дорадчим голосом делегатами Всеросійських установчих зборів, обраних від України. Учасники сесії підтримали цю пропозицію. Однак документи, що є в нашому розпорядженні, поки що не дозволяють встановити точно, наскільки це рішення змінило кількісний склад Ради, адже значна частина обраних до Всеросійських Установчих зборів уже до того була членами УЦР.

В історичній літературі кількісний склад УЦР остаточно не визначений. Різні автори оцінюють його по-різному. Зокрема, П. Христюк у додатках до першого тому «Заміток і матеріалів до історії української революції» визначає повне число мандатів Центральної Ради цифрою 822¹⁹. Ще більшим (848 мандатів) воно виглядає у праці І. Нагаєвського «Історія української держави ХХ ст.»²⁰.

За даними мандатної комісії шостих загальних зборів розрахунковий склад Центральної Ради мав 798 мандатів. Найбільша їх кількість (212) належала Всеукраїнській раді селянських депутатів, Всеукраїнська рада військових депутатів мала 158 мандатів. Всеукраїнська рада робітничих депутатів — 100, територіальне представництво — лише 81 мандат, решта розподілялась між широким спектром політичних партій та громадських організацій, як українських, так і російських, польських, єврейських²¹. Далекі не всі з цих мандатів були використані, тому список реальних членів Центральної Ради виглядає коротшим. Мандатною комісією шостих загальних зборів було зафіксовано 639 дійсних членів Ради та 4 кандидати з вирішальним голосом.²²

Важливо підкреслити: Центральна Рада так і не була обрана на основі загального виборчого права, яке лише і могло засвідчити її абсолютну легітимність. Влітку 1917 р. в її надрах розпочалася робота з проведення територіального з'їзду. Була створена відповідна комісія, але з'їзд так і не відбувся, оскільки восени з'явилася ідея проведення Всеукраїнських Установчих зборів. В необраності Центральної Ради загальним волевиявленням української народності М. Грушевський вбачав її певну слабкість. У своїх спогадах він скаржився на долю, яка не судила «перейти до представництва, вибраного загальним голосуванням»²³. Цей факт використовував свого часу Тимчасовий уряд, відмовляючи Центральній Раді у представництві інтересів України. Як негативний аргумент використовує його і консервативна державницька історіографія української діаспори.

Підвищений інтерес викликає національний, соціальний та партійний склад Центральної Ради. Одразу ж відзначаємо: сьогодні стан вивчення джерел не дозволяє зробити вичерпно точні викладки. Відомо, що українцям належало 75 відсотків мандатів, решта — національним меншинам. Яким же чином ця чверть мандатів (202) була розподілена між окремими національностями? Молдавани отримали 4 місця, німці і татари по 3, білоруси, чехи і греки по 1²⁴. Складніше визначити розподіл мандатів між росіянами, поляками та євреями, оскільки представництво в Раді надавалося їм не чисто за національною ознакою, а через квоти партійним та громадським організаціям. Тут і виникає проблема, куди віднести 30 мандатів Київської Ради робітничих депутатів, 20 — Київської Ради солдатських депутатів та 10 — Ради об'єднаних громадських організацій. Як відомо, вони мали загальноросійський характер, поряд з росіянами там були представлені й інші національності.

І все ж, приймаючи це застереження, віднесемо їх всіх до росіян. Тоді одержимо такі цифри: росіяни — понад 14 відсотків усіх місць, євреї — близько 6, поляки — 2,5.

Наприкінці червня 1917 р. п'ятими загальними зборами була сформована на підставі принципу національно-пропорційного представництва Комісія з підготовки «Статуту автономної України». Із 100 місць у ній відводилися 71 — українцям, 11 — росіянам, 8 — євреям, по 2 — німцям і полякам, по 1 — білорусам, татарам, молдаванам, чехам, грекам і болгарам. Як бачимо, маємо незначні відмінності від наведених вище даних, що може розглядатися як додатковий аргумент їх об'єктивності.

Ініціатива створення Центральної Ради належала українській інтелігенції. Із 118 членів її складу, обраного Всеукраїнським національним конгресом, не менше 100 були інтелігентами і лише декілька членів мали інше соціальне походження. Як же змінився соціальний склад Ради після того, як вона завершила своє формування? З 798 мандатів 471 володіли всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Але й тут досить складно розібратися, які реальні люди стояли за цими мандатами. Першою до складу Центральної Ради влилася Всеукраїнська рада селянських депутатів. Їй відводилося 212 мандатів, проте на Всеукраїнському селянському з'їзді обрано лише 134 депутати від повітів (решта повинна була бути дообраною на місцях)²⁵. З досить високим ступенем ймовірності можна більшу частину з них вважати трудовим селянством, яке складало соціальну базу Селянської спілки. Персонально про них ми знаємо дуже мало, помітної індивідуальної ролі в діяльності Центральної Ради вони не відігравали, в кращому разі епізодичну. Так, при обговоренні земельного законопроекту на восьми загальних зборах демагогічними репліками привернули до себе увагу селяни Боб і Хви-

ленко. Керівництво Радою селянських депутатів здійснював Центральний комітет Селянської спілки, обраний тим же Всеукраїнським селянським з'їздом. Однак, серед його членів опинився лише один селянин, безпартійний Макар Гаркуша, решта — відомі діячі УСДРП та УПСР, такі, як В. Винниченко, Б. Мартос, А. Лівницький, А. Заливчий, М. Ковалевський, П. Христюк, А. Степаненко, М. Стасюк. Цікаво, що значна кількість мандатів Радою селянських депутатів так і не була використана. До селян можна віднести і значну частину делегатів Всеукраїнської військової ради, принаймні солдат, матросів, унтер-офіцерів, прапорщиків (із 132 обраних членів ради 60 відсотків склали солдати, 40 — офіцери)²⁶. Що ж до УГВК, то серед його членів знаходимо лише двох солдатів і одного матроса, решта — або військові спеціалісти (офіцери), або партійна інтелігенція (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Полозів, М. Міхновський)²⁷. Реально в роботі Центральної Ради брали участь лише 100 членів Ради військових депутатів, решта повернулася в свої частини і втратила зв'язок із Києвом.

Незадовільний стан вивчення діяльності Всеукраїнського робітничого з'їзду дозволяє лише фрагментарно охарактеризувати його представників у Центральній Раді. Відомо, що з'їзд був нечисельним, 300 його делегатів репрезентували близько 40 тис. робітників, переважно сільськогосподарський пролетаріат. Звичайно, це була лише незначна частина від 3,5 млн. робітників України. Чому так сталося — окрема тема. З'їзд проходив під повним керівництвом українських соціал-демократів, хоч, як відзначав Д. Дорошенко, «чулися сильні більшовицькі нотки в промовах»²⁸. При виборах Всеукраїнської ради робітничих депутатів спалахнула гостра полеміка між українськими соціал-демократами та есерами, які вимагали пропорційного представництва у Раді. В результаті досягнутого компромісу було

вирішено, що із 100 членів Всеукраїнської ради робітничих депутатів 75 буде обрано за територіальним принципом, а 25 — персонально, при цьому 70 місць надавалося членам УСДРП, а 30 — УПСР. До виконавчого комітету Ради увійшли провідні діячі УСДРП та УПСР. До президії виконкому Всеукраїнської ради робітничих депутатів, члени якої мали увійти до складу Малої ради, обрали І. Маєвського, М. Порша, В. Довженка.²⁹ Отже, якщо в самій Раді робітничих депутатів і у виконкомі було кілька робітників, то в Малій раді їхні інтереси представляли відповідно лікар, видавець, кооператор та інженер-технолог», — так оцінює соціальний склад Всеукраїнської ради робітничих депутатів А. Гриценко. Пом'якшуючи деяку категоричність наведеного висновку, відзначимо, що згадані з'їзди незаперечно були використані українською партійною демократією для зміцнення своїх позицій у Центральній Раді*.

Формально партії мали порівняно незначне представництво у Раді. При формуванні її складу Всеукраїнським національним з'їздом Союз автономістів-федералістів (пізніше УПСФ) отримав 5 мандатів, УСДРП — 4, УРДП — 3, самостійники — 1 місце. Відповідно до постанови п'ятих загальних зборів від 28 червня про реорганізацію Центральної Ради партійні квоти майже не змінилися: УСДРП — 5 мандатів, УПСР — 5, УПСФ — 5, трудовики — 5.³⁰ Однак реально перші три партії мали значно більшу кількість мандатів за рахунок своїх членів, проведених до Ради через селянський, військовий, робітничий з'їзди та територіальне представництво. Загалом саме політичні партії визначали характер діяльності Центральної Ради. Її фракції утворювалися саме за партійним принципом.

У звіті про роботу третіх загальних зборів знаходимо таке визначення Центральної Ради: «Коаліційний орган різних партій, кожна з котрих має свою економічну плат-

форму»³¹. З розвитком революції, загостренням політичної та економічної ситуації, після входження у Центральну Раду неукраїнських політичних партій, про коаліцію вже не доводилося вести мови. Київські більшовики не приховували, що вони вступили до Ради лише з метою її підризу зсередини. У січні 1918 р. подібну акцію намагалася здійснити група лівих українських есерів. Радянська історіографія розглядала Центральну Раду як однорідну контрреволюційну буржуазну інституцію, тоді як документи свідчать, що до її складу в різні періоди входило 19 політичних партій — українських, російських, єврейських, польських, 17 з них називали себе соціалістичними (у телеграфних переговорах з Й. Сталіним 17 листопада 1917 р. М. Порш, відкидаючи більшовицькі звинувачення у недемократичності Ради, заявив, що у її складі «є всі соціалістичні партії країни від трудовиків починаючи»³²). З протоколів та звітів про хід загальних зборів можна досить легко переконатися, в якій гострій міжпартійній боротьбі вони проходили. Які ж партії відігравали у Раді головну роль? Сьогодні ми не маємо вичерпних цифр щодо партійного складу Великої ради, однак можемо скласти про нього певне уявлення на підставі окремих документів та спогадів. Для відтворення найбільш загальної характеристики партій у Раді використаємо спогади А. Гольденвейзера. Він пише: «Депутати-українці поділялися на три значні фракції: українські есери, українські есдеки та соціалісти-федералісти. Українські есери були самою сильною партією у Раді; до них під кінець приєднався і Грушевський, який довго залишався безпартійним. Але разом з тим ця фракція була найбільш бідною на людей; навіть у прем'єри вона не могла висунути нікого яскравішого, ніж Голубович. Українські соціал-демократи, до яких належали Винниченко, Петлюра, Ткаченко, Порш та інші, були малочисельні.., але незрівняно більш значний персо-

нальний склад цієї фракції дещо згладжував чисельну перевагу есерів. Нарешті, соціалісти-федералісти репрезентували найбільш поміркований і культурний елемент української громадськості. Лідером цієї партії був шанований всіма літератор С. Єфремов, її газету («Нова Рада») редагував А. Ніковський. Як найбільш поміркована націоналістична група, соціалісти-федералісти жили порівняно у ладу з представниками «меншин».

Ці останні продовжували фігурувати в Раді приблизно в тому ж складі, який наведено вище. Приєднався ще тільки представник народних соціалістів, а кадети (в особі С. Крупнова) ще до 3-го Універсалу демонстративно вийшли з Ради. Самою ворожою до українців, хронічно опозиційною партією були російські есери, яких репрезентував у Раді енергійний і здібний О. Зарубін. Меншовики, з М. Балабановим на чолі, також трималися незалежно, а іноді і мужньо. Рафес, який представляв «Бунд», говорив і орудував більше всіх; як я вже згадав, він був у цей час у полісі опозиції до українців, які досить побоювалися його гострого язика. Останні єврейські партії були представлені досить слабо»³³.

Отже, найбільш представницькими в Раді виглядали фракції партій українських есерів та есдеків. Це кинулося в очі О. Лотоцькому ще у березні 1917 р. Протягом всього існування Центральної Ради вони задавали тон її діяльності, контролювали всі її структури, починаючи від Президії, Малої ради, Генерального секретаріату і закінчуючи окремими комісіями. Взаємини українських есдеків та есерів у Центральній Раді не піддаються однозначним визначенням. Як слушно відзначив Гольденвейзер, політичний досвід лідерів українських соціал-демократів дозволив їм протягом 1917 р. відігравати головну роль у есерово-есдеківському тандемі. М. Порш на переговорах з Й. Сталіним у листопаді 1917 р.

назвав себе представником «партії, яка займає в Раді керуюче становище»³⁴. Більш-менш узгоджено діючи у питаннях боротьби з Тимчасовим урядом, зазначені партії мали досить серйозні розбіжності у поглядах на соціально-економічну політику. Врешті-решт, українські есери, використавши своє чисельніше представництво у Раді, перебрали у січні 1918 р. керівництво урядом УНР у свої руки, вони ж добилися реорганізації Малої ради, де отримали значну більшість. З цього приводу В. Винниченко згадував: «Моє бажання вийти з уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей час есерівська фракція Центральної Ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала раз-у-раз, бо вона кількістю своїх голосів покривала всі інші складені до купи фракції»³⁵.

Розбіжності інтересів між фракціями українських партій ще яскравіше ілюструються прикладом партії соціалістів-федералістів. Діячі ТУП (майбутньої УПСФ) у березні 1917 р. виступили ініціаторами створення Центральної Ради, але з часом відійшли на узбіччя її політичного життя. Д. Дорошенко писав, що «вони не відігравали рішучої ролі в Центральній Раді»³⁶, розчинившись у масі новообраних членів цього органу. Як ліберально-демократична партія, есефи не могли згодитися з радикалізмом, який все глибше оволодівав Центральною Радою. Якщо українські есдеки та есери уособлювали собою, за оцінкою О. Лотоцького, «настрої безоглядного максималізму»³⁷, то есефи підходили «до справи з погляду реальних можливостей її переведення»³⁸. Між цими двома напрямками, свідчив О. Лотоцький, у Києві 1917 р. пролягла справжня прірва. На його думку, значна провина в цьому лежала на М. Грушевському як лідерові Центральної Ради: «Ролі арбітра, яку готовили йому обставини, він не прийняв... Найперше

визначився він як соціаліст та с.-р. Поза певною гумористичною стороною такого поступування була ще й друга сторона — значно сумніша. Коли став він на чолі Центральної Ради та й цілої політичної акції, досить людей із старим громадським стажем українським або одійшли од активної участі в дальших подіях (і се було безперечною втратою для нашого життя, взагалі бідного на кваліфіковані сили), або зайняли позицію, невідповідно негативну до всього, що виходило од сторони противної»³⁹. Залишається лише додати, що консервативна частина українського суспільства, партії, які її репрезентували (Союз землеробів-власників, Українська хліборобсько-демократична партія) взагалі не отримали в Раді представництва. Чи не є це ще одним вагомим аргументом на користь оцінки Ради як органу революційної демократії?

Аналізуючи склад і структуру Центральної Ради, треба насамперед відзначити помітне зростання її рядів протягом весни — літа 1917 р. За цей час кількісний склад УЦР збільшився майже в десять разів. Саме на цей час прийшла найвища популярність Центральної Ради. Вона активно підтримувалась громадськістю в своїх аспіраціях з Тимчасовим урядом. Створена групою української інтелігенції, яка склала її керівне ядро, Українська Центральна Рада шляхом кооптації до свого складу Всеукраїнські ради робітничих, селянських і військових депутатів, представників національних меншин перетворилась у масовий представницький орган революційної демократії. До її складу входили представники 19 політичних партій, переважно соціалістичної орієнтації. Не підлягає сумніву, що провідну роль у діяльності Ради відігравали українські політичні партії: УСДРП, УПСР, УПСФ. Українські есери мали найчисельнішу фракцію в Раді. За національним складом українці складали 75 відсотків членів УЦР.

Сьогоднішній стан вивчення історії Центральної Ради не дає нам змоги точно визначити її соціальний склад. Але є підстави стверджувати, що пересічним членом Великої ради був український селянин, трудівник. Пересічним членом Малої ради — український інтелігент.

Отже, за час свого існування Українська Центральна Рада пройшла шлях певних трансформацій від громадсько-політичної організації до вищого законодавчого органу влади, який діяв в умовах політичної нестабільності. Обставини розгортання революції, залучення до участі в ній широкого загалу прямо, безпосередньо впливали на структуру Центральної Ради. Її формування відбувалось шляхом широких кооптацій, які виглядали як форми забезпечення легітимності революційного органу, а згодом і вищого органу влади. Разом з тим, вони неминуче призводили до широкої ротації членів УЦР, багато з обраних до Ради не виявили себе конкретними ініціативами, залишилися на рівні соціального чи партійного представництва. Разом з тим в Центральній Раді сформувалося ядро української політичної інтелігенції, яке визначало наступний перебіг Української революції, виступало мірилом її інтелектуального потенціалу, теорії та практики державотворення.

Структура УЦР, Велика і Мала ради, президія, фракції, комісії свідчать про достатньо складну організацію, якій виявились під силу вирішення достатньо непростих завдань, включаючи проголошення української державності, підготовку Конституції УНР.

¹ Киевская мысль. — 1917. — 18 марта.

² Киевлянин. — 1917. — 5 марта.

³ В. *Королів-Старий*. Центральна Рада (згадка)// Тризуб. — Париж, 1927. — № 16. — С.21.

⁴ Антонович Д. Довкола засновин Центральної Ради. // Діло. — Львів. — 1937. — 27 березня.

⁵ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. — Т. 1. — К., 1996. — С. 44–45.

⁶ Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). — К.: Олан, 2003.

⁷ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — К., 1996. — С. 71.

⁸ Там само. — С. 151.

⁹ Там само. — С. 72.

¹⁰ Там само. — С. 116.

¹¹ Там само. — С. 143.

¹² Там само.

¹³ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917–1921)// Архив русской революции. В 22-х томах. — Т. 6. — С. 211.

¹⁴ Там само. — С. 212.

¹⁵ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — . — С. 377.

¹⁶ Там само. — С. 137.

¹⁷ Там само. — С. 139.

¹⁸ Там само. — С. 382.

¹⁹ П. Христюк. Замітки і матеріали до історії української революції. — Т. 1. — С. 137.

²⁰ Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ ст. — К., 1993. — С. 82.

²¹ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — К., 1996. — С. 233.

²² Там само. — С.241.

²³ Грушевський М. Спомини.// Київ. — 1989. — № 9. — С. 123.

²⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — К., 1996. — С. 233.

²⁵ Хміль І. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд. — К.,1992. — С. 30–33.

²⁶ Щусь О. Всеукраїнські військові з'їзди. — К. — 1992. — С. 44.

²⁷ Див.: В. Верстюк, Т. Осташко. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998, — С. 211–218.

²⁸ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923. — Т. 1. — Доба Центральної Ради. — Нью-Йорк, 1954. — С. 121.

²⁹ Див.: *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради... — С. 219–221.

³⁰ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 138–139.

³¹ Там само. — С. 83.

³² Там само. — 458.

³³ *Гольденвейзер А.* Указ. соч. — С. 212.

³⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С.

³⁵ *Винниченко В.* Відродження нації (Історія Української революції /марець 1917 — грудень 1919 р./). — В 3-х частинах. — Част. II. — Київ — Відень, 1920. — С. 224.

³⁶ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918). — Частина друга. — Львів, 1924. — С. 5.

³⁷ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. — Част. третя. — Варшава, 1934. — С. 352

³⁹ Там само.

³⁹ Там само. — С. 353.